

нагадує блискавичні успіхи Червоної Армії... У підготовці цієї операції відчувається хист М. Фрунзе як полководця, який відвідав Туреччину в 1921–1922 рр." [36, с. 13]. Проте на Лондонській (1921) і Лозаннській (1922–1923) мирних конференціях Туреччина, через тиск Великої Британії, погодилася на прохід через Босфор і Дарданелли військових кораблів усіх країн [1, с. 11], що забезпечило британському ВМФ контроль над протоками. Таким чином, спроба УСРР і РСФРР посилити свої позиції в чорноморському регіоні була невдалою. Однак важливість укладання УСРР договору з Туреччиною засвідчує призначення М. Фрунзе, після повернення місії наприкінці січня [38, с. 125], заступником голови РНК УСРР у лютому 1922 р. [21, с. 20].

Через опір РСФРР, уряд УСРР тривалий час не міг обмінятися з Туреччиною дипломатичними представництвами. Політбюро ЦК КП(б)У вирішило 10 квітня 1922 р.: "доручити В. Яковлеву (заступник наркома закордонних справ УСРР – О.К.) з'ясувати з Москвою питання про взаємовідносини місії УСРР і РСФРР в Анкарі, а також склад повпредства радянської України. Оргбюро доручити намітити кандидата у представники УСРР у Туреччині" [11, арк. 55]. Минав час, але центр не вирішував питання про українське представництво в Анкарі [13, с. 90]. 8 вересня 1922 р., коли у Харкові вже працювало турецьке посольство, політбюро ЦК КП(б)У постановило: "Визнати за необхідне мати в Туреччині українського повноважного представника зі скороченим штатом. Доручити В. Яковлеву про подробиці домовитися з Москвою" [7, арк. 98, 151]. 11 вересня уряд УСРР уповноважив тимчасово виконувати функції посла, до вирішення питання про форму політичного представництва УСРР в Туреччині, торговельного представника УСРР у цій країні – Золотарьова [27, арк. 98 зв, 105]. Однак, створення НКЗС СРСР і передача права зовнішньополітичного представництва йому, остаточно завадили організувати в Анкарі посольство УСРР. Ще 29 червня 1922 р. політбюро ЦК КП(б)У вирішило передати повпреду РСФРР у Туреччині С. Аралова повноваження повпреда УСРР у цій країні, у дипломію РСФРР ввести радника з українських справ [7, арк. 17].

Таким чином, ураховуючи, що представники УСРР досягли політичних домовленостей з турками надзвичайно швидко, і після укладання з ними 2 січня 1922 р. договору "Про дружбу і братерство", перебували в Анкарі ще три тижні, можна стверджувати, що вони займалися там не лише офіційними переговорами. Дипломати УСРР надавали Туреччині фінансову і військово-технічну допомогу. Це підтверджує значна кількість радянських військових, які перебували в складі делегації. У межах однієї статті висвітлити всі аспекти взаємовідносин між УСРР і Туреччиною неможливо. Подальшого вивчення вимагає, зокрема, проблема надання Туреччині військово-фінансової допомоги надалі уже

урядом СРСР, а також проведення радянськими спецслужбами на турецькій території розвідувальної роботи.

1. Алексеев В.М., Керимов М.А. Внешняя политика Турции. – М., 1961.
2. Аллахвердов С.Ю. Державно-національне будівництво Туреччини: зовнішня та внутрішня політика. 1919–1923 рр. : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1996.
3. Аралов С.И. Воспоминания советского дипломата. 1922–1923. – М., 1960.
4. Багирова Ю.А. Из истории советско-турецких сношений (1920–1922 гг.). – Баку, 1965.
5. Бюллетени інформаційного відділу НКВД УСРР і Закордонна ЦК КП(б)У (март – листопад 1921 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 963.
6. Выписки из постановлений Политбюро ЦК КП(б)У по вопросам НКВД УСРР (7 июня 1921 – 20 января 1922 гг.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 543.
7. Выписки из протоколов Политбюро ЦК КП(б)У по личному составу НКВД УСРР // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 572.
8. Волковинский В.М. М.В. Фрунзе на Украине. – К., 1985.
9. Эфендиева Н.З. Борьба турецкого народа против французских оккупантов на юге Анатолии. – Баку, 1974.
10. Зовнішні взаємини. Україна і Туреччина // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 21 січ.
11. Информационные сводки, доклады и письма посольства УСРР в Польше (16 февраля 1922–30 января 1923 гг.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 591.
12. Конвенція про репатріацію військових і цивільних полонених між УСРР і Туреччиною від 17 вересня 1921 р. // Вісти ВУЦВК. – 1921. – 8 жовт.
13. Кульчицький С.В. Християн Раковський на чолі зовнішньополітичного відомства УСРР // Наук. вісн. Дипломат. акад. України. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 88–91.
14. Матеріали о взаимоотношениях с Румынией (2 января 1921 – 6 января 1922 гг.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 675.
15. Матеріали к заключению в Ангоре договора о дружбе между УСРР и Турцией (13 октября – 3 февраля 1922 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 681.
16. Матеріали о взаимоотношениях с Турцией (8 апреля – 22 декабря 1921 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 680.
17. Матеріали о переговорах с Турцией по заключению договора о дружбе. Текст договора с Турцией (6 января – 24 июля 1922 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 86.
18. Миллер А.Ф. Турция. Актуальные проблемы новой и новейшей истории. – М., 1983.
19. Миссия Фрунзе в Турцию. Новые документы // Международная жизнь. – М., 1960. – № 7. – С. 155–158.
20. Надзвичайна сесія ВУЦВК // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 24 берез.
21. Никитенков В.И. Государственная и военная деятельность М.В. Фрунзе на Украине (1920–1924 гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – М., 1991.
22. Обмін ратифікаційними грамотами УСРР і Туреччини // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 24 черв.
23. Переписка с представителем НКВД УСРР в Москве (31 мая – 13 августа 1921 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 640.
24. Подборка материалов и доклад о положении в Турции на 20 октября 1921 г. (5 сентября 1921 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 682.
25. Постановления и протоколы заседаний Большого Совета СНК УСРР (3 января – 21 июля 1922 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 45.
26. Проект ответа на польскую ноту о нарушении УСРР статей мирного договора // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 31.
27. Протоколы и постановления заседаний Большого Совета СНК УСРР (25 мая – 26 декабря 1922 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 46.
28. Разговоры по прямому проводу с НКВД РСФСР и представителями НКВД УСРР в Киеве, Одессе и Польше (6 октября 1921 – 21 декабря 1922 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 34.
29. Розмова з головою надзвичайного посольства Туреччини // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 14 черв.
30. СССР и Турция. 1917–1919. – М., 1981.
31. Становище на Близькому Сході (Доповідь М. Фрунзе на третій сесії ВУЦВК, 11 жовтня 1922 р.) // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 17 жовт.
32. Удовиченко П. П. З історії зовнішньої політики УРСР (1919–1922 рр.). – К., 1957.
33. Українсько-турецькі переговори // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 4 січ.
34. УСРР і Туреччина (розмова з М. Фрунзе) // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 4 лют.
35. Филипенко Д.Н. Турецко-французские отношения в период национально-освободительной войны Турции (1918–1922). Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Киев, 1964.
36. Черніков І.Ф. Радянсько-турецькі відносини у 1923–1935 роках. – К., 1962.
37. Шамсутдинов А.М. Советско-турецкая дружба в годы освободительной борьбы Турции в 1919–1922 гг. – М., 1960.
38. Юрчук В. Діяльність М.В. Фрунзе на Україні. – К., 1952.

Надійшла до редколегії 31.01.06

О. Лабур, канд. іст. наук

ПОГЛЯДИ ІВАНА ФРАНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Висвітлено погляди видатного українського діяча кінця XIX – початку XX ст. І. Франка на рівність чоловіків і жінок. Показано розуміння І. Франком ґендерної культури українців та його ідей щодо подолання проблем нерівності між чоловіком і жінкою в українському суспільстві.

The article is devoted to analysis of the views of I. Franko, outstanding Ukrainian public figure of the end of the 19th – beginning of the 20th centuries, on the problems of equality of man and woman. Franko's understanding of the gender culture of Ukrainians is presented, as well as his ideas on the ways to overcome the inequality of man and woman in the Ukrainian society.

Поет, драматург, критик, публіцист, громадський діяч та вчений Іван Якович Франко є видатною особистістю в історії України рубежу XIX–XX ст. Його творчий даробок, невичерпна енергія та надзвичайна працюви-

тість залишили помітний слід у духовній скарбниці української і світової культури. Творча спадщина І. Франка становить більше сотні наукових робіт, що написані та перекладені різними мовами.

© О. Лабур, 2007

До 150-річчя від дня народження видатного письменника, яке відзначалося у 2006 р., додатково до 50-томного видання його творів Т. Франко і М. Василенко було видано низку праць під назвою "Мозаїка" (2002), які раніше не публікувалися. Також вийшло окреме видання досі не друкованих творів під редакційним керівництвом І. Денисюка (2006) [21–26]. Серед маловідомих і недрукованих праць значний відсоток складають особисті листи видатного письменника до коханих жінок. Як зауважував сучасний український учений, відомий дослідник франківської біографії Я. Грицак, "самі стосунки з "головними жінками" І. Франка піддавалися сильній цензурі", що вплинуло на існування певної таємничості у висвітленні стосунків між І. Франком й оточуючими його жінками. Визначаючи необхідність у їх розкритті, він наголошував, що "Франкові стосунки із жінками дуже важливі для розуміння вузлових елементів його інтелектуальної біографії, зокрема – для оцінки успіху чи невдач його намагань зреформувати сучасне йому суспільство відповідно до нових ідей та образів" [5, с. 306].

Аналіз наявної літератури про життя і творчість І. Франка підтверджує, що головну увагу дослідники приділяли переважно висвітленню бібліографічних фактів та критичному оцінюванню його поетичної і публіцистичної спадщини. Однак під кутом зору ґендерної експертизи тільки опосередковано, як складову суспільно-політичних поглядів. Переважно констатували прогресивні погляди Франка щодо рівноправності і рівноцінності чоловіка і жінки, зазначаючи, що "відносини до жінки можуть послугувати найліпшою характеристикою, найліпшою мірою розвитку як цілого народу, так і поодинокого чоловіка" [23, т. 46, кн. 1, с. 71].

Першою працею, що розглядала питання теоретичних поглядів Франка щодо місця і ролі жінки та чоловіка в суспільстві у тісному зв'язку з його біографічним шляхом, була робота канадської дослідниці українського походження Ірени Книш "І. Франко та рівноправність жінки" [10]. На наш погляд, назва роботи чітко характеризує визначальну лінію поглядів письменника. У своїй роботі І. Книш використала широку джерельну базу, зокрема цитати із суспільно-політичних творів та особистих листів Івана Франка і його оточення. Критичний аналіз підбраного матеріалу у поєднанні з намаганням зрозуміти всіх учасників любовних драм у житті Франка дають можливість визначити роботу як одну з найкращих надбань української ґендерної історіографії.

У радянській історіографії зазначена проблема була розглянута переважно в роботах українського історика О. Рибак [15, с. 354–356; 16, с. 96–106]. Головна увага в них приділялася висвітленню ролі І. Франка в поширенні демократичних засад жіночого руху в Галичині та Австро-Угорщині. Перевагою роботи було залучення іншомовних джерел до аналізу проголошеної тематики. Не зменшуючи цінності вартості роботи, зазначимо, що вона побудована у поширеному тоді напрямі досліджень – вивченні соціально-економічних і національно-визвольних рухів.

Важливим кроком у розкритті зазначеної проблеми стало святкування 150-річчя з дня народження І. Франка у 2006 р. З'явилася низка нових цікавих публікацій із франківкиади, де використовується нова методологічна база, у тому числі і ґендерний підхід. Це, насамперед, наукові видання Я. Грицака, Т. Гундорової та Т. Космеди [12; 7; 5]. Окремі розділи в них присвячені відносинам видатного письменника з жінками.

Проте творчий доробок Франка такий масштабний, що потребує багатьох наукових досліджень, розширення кола ґендерних дослідницьких розвідок франківського спадку. Саме тому за мету дослідження у даній статті було визначено доповнення та розширення існуючого

наукового аналізу новими міркуваннями та оцінками щодо поглядів І. Франка про ґендерну культуру українців, їх прогресивність і деякою мірою наївність. Джерельною базою дослідження стали переважно публіцистичні роботи Івана Франка і його особиста переписка.

Насамперед, вважаємо за доцільне зазначити, що термін ґендер безпосередньо не зустрічається в роботах Івана Яковича. Це пов'язано з тим, що у науковому обігу він почав застосовуватися майже через сто років. Однак коло питань, що розглядаються видатним письменником й ученим, дозволяють характеризувати їх мовою сучасності як ґендерні проблеми.

Використовуючи ґендерну термінологію, зауважимо, що в сучасних наукових дослідженнях ґендер (gender) розуміється як поняття *соціальної статі* або *соціального конструкту статі*, відмінного від біологічної статі (sex). Найбільш вдале тлумачення ґендеру, на наш погляд, дається в роботах Т. Говорун та О. Кікінежді, що трактують його як соціально-психологічну характеристику, набуту у процесі соціалізації, яка безпосередньо формує людину як чоловіка чи жінку і значною мірою визначається особливостями національної культури, традицій, звичаєвості, виховання, соціальними очікуваннями [3; 4, с. 18; 11, с. 109–111; 20].

Аналізуючи погляди Івана Франка крізь призму ґендеру, варто їх розглянути за такою послідовністю: 1) історичні праці про статус жінки, сімейні відносини, особливості національної ґендерної культури в хронологічній послідовності; 2) суспільно-політичні погляди на тогочасні проблеми нерівності між жінками і чоловіками та шляхи їх подолання. Важливо зазначити, що взаємозв'язок цих двох параметрів у творчості І. Франка є визначальним критерієм його світогляду і розуміння історичної долі українського народу. У своїй статті "Жіноча неволя в руських піснях народних" видатний письменник, зокрема, наголошував, що "мірою культурності всякого народу може служити то, як той народ обходиться з жінками, то й се безперечна правда, що русько-український народ після цієї міри покажеться високо культурним у відношенні до других сусідніх народів" [23, т. 46, с. 210]. Оцінюючи значення цієї роботи, І. Книш називає її науково-дослідницькою працею Франка і вважає "першим і поважним словом про жіноче питання" [10, с. 89].

З історичної хронології перша проблема, розглянута Франком, стосувалася доісторичного минулого українців, а саме слов'янських племен. У дискусії з видатним українським істориком М. Грушевським він наголошує на помилковості роздумів останнього про звичай спалення жінок як одного з предметів власності небіжчика, що згодом перейшло вже у добровільний доказ любові та вірності чоловіку. На думку Франка, "речення не тільки недоладно збудоване, але й історично зовсім невірне, бо різними свідцтвами з нашої народної традиції можна доказати, що жінка серед нашого народу ніколи не вважалася власністю мужа і що палення трупів ніколи не належало до звичаїв нашого народу" [23, т. 47, с. 447–448]. Протилежність позицій вимагає проаналізувати цю проблему як у М. Грушевського, так і в інших українських істориків.

Справді, уважно прочитавши "Ілюстровану історію України" М. Грушевського, відчувається певна алогічність доказів. Спочатку він визначав, посиляючись на оповідання візантійського письменника Прокопія кінця VI ст. та арабського мандрівника 922 р., що "часто траплялось давнішими часами, коли жінка-вдова убивала себе на могилі". А потім, що "сей звичай вивівся в X–XI ст., бо вже літописці тодішні не згадують се" [6, с. 55–59]. Використання хронологічної межі X ст. в різних звичаях виявляється, на нашу думку, дивним і дещо протирічним. По-друге, посилення М. Грушевського визначає цей звичай не так для дружин, як для наложниць і тому не обов'язково є харак-

терною традицією для вдови. По-третє, як вірно зазначав І. Франко, на цьому не можна "оперти твердження про вірність жінки за життя мужа" [23, т. 47, с. 449].

Водночас доводи І. Франка звучать також не зовсім переконливо, якщо враховувати думки інших істориків. Так, відома українська дослідниця Н. Полонська-Василенко у своїй роботі про видатних українських жінок згадувала про схожий звичай, правда посилюючись на письменника VI ст. Маврикія: "їхні жінки чесні на людську можливість, так що більшість з них не уважаючи можливим пережити смерть чоловіка, добровільно задушують себе" [14, с. 49]. Аналіз сучасної наукової літератури не дає підстав стверджувати чи заперечувати припущення І. Франка і М. Грушевського. На сьогодні не існує наукових розробок, щоб повністю розкрили ці питання, а тому визначена проблема, на наш погляд, потребує подальшого осмислення із залученням ширшої документальної та наукової літератури.

Другим цікавим запереченням Івана Франка стала теза М. Грушевського про те, що чоловіки у слов'янські часи мали досить велику свободу у статевих відносинах: конкубат і багатоженство, додаючи, "що легкий розвід лишилися звичайними явищами навіть з поширенням християнства". Ці твердження, на думку Франка, опираються на конкубат і багатоженство князів Святослава і Володимира та не обов'язково вказують на загальне правило та звичай [23, т. 47, с. 448–449]. Однак дослідження сучасних науковців з історії любові, сексуальності та статевої моралі у Давній Русі, зокрема російського історика В. Долгова, доводять існування традицій багатоженства також у XII ст. Згадки про це явище зустрічаються у стародавніх літописах та уставах, статтях "Пространної Правди" та інших джерел визначеного періоду. За висновками В. Долгова наявність "декількох дружин не було привілеєм князя чи знаті", а безпосередньо прописане у тогочасних правових нормах. Вони визначали певний офіційний статус наложниці, що робило їх суб'єктом права [9, с. 206–208]. Водночас, посилюючись на статті "Уставу Ярослава", український історик О. Кривоший наголошує на існуванні іншої норми шлюбно-сімейних стосунків: "Коли хто за життя жінки взяв би собі іншу і та пішла за нього, знаючи про "жону колишню, якщо вона жива є", то обоє підлягали б карі в тисячу рублів широким" [13, с. 10]. Отже, спостерігається в сучасній науковій літературі, так як в І. Франка і М. Грушевського, протилежні погляди на шлюбно-сімейні норми і звичаї за часів Давньої Русі. Можна погодитися з висновком В. Долгова, що швидше за все в культурі визначеного періоду паралельно існувало дві протилежні норми, що своїми коріннями пов'язані з наслідками впливу руху переселень на території України, а також християнськими (існування одношлюбних сімей) та місцевими слов'янськими (дозволялася певна статева свобода) традиціями.

Серед наведених аргументів Франко дорікав М. Грушевському, що той не звернув достатньої уваги на інститут снохачтва як важливого явища сімейного життя українців, досліджене їм на прикладах великих сімей Гуцульщини [23, т. 47, с. 449]. На думку письменника, це заслуговувало б на більшу увагу історика, ніж традиції спалення жінок й існування інституту багатоженства.

Проблему багатоженства І. Франко розглядав і в роботі "Мислі о еволюції в історії людськості", описуючи розпад первісної общини. Він наголошував, що поряд з господарським, економічним і суспільним відокремленням, відбувалися зміни і в "ділах родинних": "се перехід від спільноженства та многоженства до одноженства та віддільної, тісно в собі (у власті вітцівській) зв'язаної родини" [22, с. 219].

Описуючи найкращі прояви ґендерної культури українців, Франко намагався досягнути і причини існування

патріархальних відносин у тогочасній Україні, зрозуміти джерела жіночої неволі і шляхи їх подолання. Аналізуючи деякі народні пісні про нещасне подружнє життя, він спостерігав єдиний шлях виходу з такої ситуації – перенесення всієї любові на турботу про дітей, називаючи його головним путем, що приковує жінку до чоловіка [10, с. 91]. У той же час, наскрізною темою відносин між жінкою та чоловіком у творчості І. Франка є любов, як одна з умов щасливого сімейного життя. Це було не тільки ідеалом, а прагненням усього його життя.

Питання історичних традицій щодо ґендерної культури українців Франко розглядав також з позиції порівняльної характеристики українських звичаїв із подібними в історії сусідніх народів, зокрема Росії та Польщі. Він наголошував, що русини поведуться зі своїми жінками краще і гуманніше. Свобода і воля у стосунках між чоловіками та жінками є характернішими для українців, ніж росіян [10, с. 89]. Ця думка підтверджується сучасними науковцями, проте стосовно Галичини, де толерантніше відношення до жінок пояснювалося наявністю тут декількох протилежних ґендерних ідеологій – східнохристиянської, греко-римської та іудейської [5, с. 308].

Однак при цьому обов'язково слід враховувати патріархальний характер тогочасного суспільного розвитку і досить поширені традиційні уявлення, про що стисло висловив у віршовій епіграмі відомий поет І. Величковський "о жоноцком розуме": "Чому суть мудрейше мужеве, неж жоны? Бо з ребра (безмоскового), не з голови оны" [18, с. 254].

У своїх роботах Іван Франко спостерігав і відмічав неприкриту нерівність між жінками і чоловіками, що тягнулася ще з патріархального минулого і посилювалося "диким" упровадженням капіталізму. Вадами такого устрою він називав використання дешевої жіночої і дитячої праці замість дорожчої праці чоловіків у виробничому процесі. При цьому руйнується родинне життя: "Капіталізм прямо підкопує і нищить родинне життя робітників-пролетаріїв". Одруження для інтересу, а не по любові стало характерним і для самих панівних верств. І, як наслідок, відбуваються кризові явища в родинному житті, що спричиняє зростання проституції і деморалізує суспільство [22, с. 235–236].

Водночас І. Франко зазначав, що капіталізм розбив монополію чоловіків і дав можливість жінкам рівноправність із чоловіком "на основі її рівноцінності у суспільному виробництві" [21, с. 282]. Проблему створення конкуренції між чоловіком і жінкою на ринку праці видатний письменник розглянув у своїй розвідці "Промислові робітники у Східній Галиції та їх заробітна плата у 1870 році", де він на основі статистичних даних доводить про перевагу залучення жінок і дітей у деяких найважчих галузях промисловості [21, с. 344–345]. Результатом такої ситуації, на думку І. Франка, стало формування такого соціального явища як пролетарська сім'я, за яким дружина ставала основним годувальником, а чоловік займався домашньою працею, чи "коли чоловік живе на утриманні жінки" [21, с. 344–345]. Отже, як бачимо, І. Франко одним з перших побачив вплив індустріальної модернізації на трансформацію ґендерних відносин, зокрема у масовій пролетаризації жінок.

Єдиний вихід з такої ситуації він бачив у реалізації наукової теорії громадянства, коли принцип "спільності, а властиво економічної рівності, мусить проникнути собою всі родинні, громадські, державні і просвітні відносини". Він вважав, що в майбутньому справедливому суспільстві "життя громадське, основане на економічній рівності всіх громадян, чоловіків і жінок, на тісній дружності і спільності праці, розвинеться далеко краще, ніж може розвиватися тепер" [22, с. 241–242]. У цих міркуваннях простежується вплив соціалістичних ідей і поглядів його друга та товариша М. Драгоманова, який

став ідеологом громадівського соціалізму. Як зазначав А. Багринець, письменник бачив соціалізм єдиним необхідним наслідком розвитку всієї попередньої історії людства [1, с. 219]. Однак франківський соціалізм мав свою специфіку, а саме гендерну, коли серед обов'язкових і негайних питань майбутнього кращого життя є рівноправність жінок і чоловіків.

В іншій роботі "Чого хоче Галицька громада?" І. Франко знову наголошував на актуальності питання рівності чоловіків і жінок, і застерігав, що "поки жінка займатиме підпорядковане становище проти чоловіка, доти не можна говорити про жодну рівність, ані про жодну вільність" [22, с. 77]. Отже, гендерні відносини і рівність були досить значущим і важливим питанням для Івана Франка не тільки як політичного і громадського діяча, а перш за все, як для людини. І це за часів, коли серед поширених стереотипів і популярних ідей другої половини XIX – початку XX ст. були погляди про природну неповноцінність і другосортність жінки (Руссо, Мишле, Шопенгауер, Ніцше, Фрейд та ін.) [17, с. 26–27]. З критикою таких думок Франко виступив на сторінках журналу "Життя і слово" з рецензією на збірку "Жіноча бібліотека", де він висловлювався проти поширення подібних книжок, називаючи їх "блискучою балаканиною" й "анархістичною філософією" [1, с. 129–130].

Водночас у складену Франком схему не вкладався галицький варіант суспільно-політичної активності, серед яких далеко не головними завданнями було саме жіноче питання. У листуванні зі своїм товаришем й односторонцем щодо гендерної рівності М. Павликом, І. Франко зауважував, що "питання жіноче у нас не визначається особливо різко з-між прочих питань, – протинно, воно перед многими геть-геть уступає назад (господарство людове, школи і т. д.), ані тим, що ми говорили торік про жіноче питання, ми не помогли своїй справі, а протинно, деякі з наших навіть людей кажуть, що ми тим пошкодили справі". І далі продовжував, що на Галичині жіноче питання не має такого гострого характеру, щоб перекивати "собою прочі питання, економічні і культурні" [23, т. 48, с. 214]. Ця суперечність позицій у поглядах, на нашу думку, зумовлена двома факторами: недостатньо розвиненим тогочасним жіночим рухом і складністю самої натури Франка. Можна погодитися з думкою відомої української дослідниці Т. Гундорової, що у постаті І. Франка відобразився конфлікт двох протилежних культур, шляхетства і мужицтва, ідеалізму і матеріалізму [7, с. 197].

Однак найяскравіше погляди Івана Франка щодо майбутньої гендерної рівності розписані в листі до Ольги Рошкевич, з якою він пов'язував можливість реалізувати свої ідеї щасливого шлюбу на практиці. Проте не так сталося, як хотілося. Дослідниця І. Книш у своїй роботі найкраще змогла розкрити всю складність і трагічність цього кохання, а науковці І. Денисюк та І. Остапик розглянули взаємостосунки між І. Франком і О. Рошкевич після їх розлуки [10, с. 7–35; 8, с. 264–267]. Листування між ними, на наш погляд, стало прекрасним джерелом для розуміння світогляду Франка у питанні створення гармонійних стосунків між чоловіком і жінкою.

З огляду на проблеми подружнього життя та ролі чоловіка і жінки в ньому не буде зайвим порівняти погляди І. Франка і відомого українського діяча-гуманіста, письменника XVII ст. С. Оріховського. І. Франко розумів подружжя не тільки як формальний акт, а як "сполучення двох людей спільною волею і до спільної, обом любобі праці" [22, с. 136]. Погляди Франка є прогресивнішими саме у зрівнянні соціальної значимості обох осіб у шлюбі. Оріховський же розумів роль жінки в подружньому житті перш за все як найкращої допомоги і підтримки чоловіку. Головне завдання жінки він бачив у допомозі чоловіку у вирішенні управлінських справ,

домашньому господарстві та вихованні дітей, закінчуючи словами "і ні на хвилинку не полишати всі ці турботи, вона звільнює свого чоловіка від усіх обов'язків, виручає його й не тільки вірна йому, а й примножує потомство, а також завдяки співжиттю з ним оберігає від розпусної розкоші" [19, с. 127–128].

Франкове подружнє життя включало і залежність, і свободу. Письменник зазначав, що "і серед сучасного стану можна жити щасливо, і стаючи мужем і жоною, не переставати бути свободними людьми". Важливою умовою щасливого подружжя за Франком є "обопільна свобода ділання: одне не повинно в'язати другого, повинно бути вирозуміле на всякі похибки другого, котрих не свободний ні один чоловік, – загалом повинні поступатися приязно і тактовно" [22, с. 137]. Важливо зазначити, що Франко розумів ідеальний шлюб як обопільне завдання, а не як настанови жінці бути помічницею у чоловічих справах. Минуло багато часу, але франківське розуміння справжнього подружнього життя і досі залишається актуальним та найбажанішим.

На думку І. Франка, найвищою цінністю шлюбу має стати чиста і спокійна любов [22, с. 136]. При цьому "силувань, присяг, приречень ніяких тут не повинно бути" [23, т. 48, с. 149]. Вірити у нездоланність і силу кохання, яке може подолати всі складнощі сімейного життя й обмежити вплив людських вад, спроможна тільки людина з глибоким і щирим серцем, яке було в Івана Франка. Парадокс та трагедія у бажанні поєднати ідеал і реальність проявилися в особистому житті письменника, коли він одружився з ідейних політичних міркувань з Ольгою Хоружанською [10, с. 55–61]. Як зазначав Я. Грицак, це був безперервний десятирічний конфлікт теорії і практики. Оцінюючи цей шлюб, він наголошував, що в основі своєї Франко вже відійшов від принципу любові, а намагався покласти ідею всеукраїнської соборності ("малої моделі української нації") і поєднати дві розірвані частинки своєї Батьківщини. І як наслідок, у ньому проявилися ті протиріччя, що були характерні для двох культур "західняків" і "східняків" [5, с. 319, 328–329].

Щодо відносин між чоловіком і жінкою у суспільстві, то Франко визнавав однаковість "права і обов'язку, рівного розвою і становища в суспільності" [22, с. 136]. Проте таке його бачення ідеальної гендерної ситуації набагато випереджало час і не могло бути реалізовано у тогочасній суспільній практиці. Значним кроком у цьому напрямі, як і передбачав Іван Якович Франко, стали революційні події, що були започатковані через рік після його смерті. Тоді вперше рівність між чоловіками і жінками в Україні на законодавчому рівні було закріплено в Конституції Української Народної Республіки (1918) у статті 11: "Ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає" [2, с. 52–53]. У Західній Україні такий революційний історичний крок зробила ЗУНР у 1919 р., коли було надано жінкам усіх громадянських прав.

Отже, погляди відомого українського діяча кінця XIX – початку XX ст. І. Франка є важливим джерелом вивчення історії України, зокрема її гендерної складової. Він одним з перших в українській історії підняв питання про створення рівноправних та партнерських відносин між чоловіком і жінкою. Теоретичне обґрунтування своїх поглядів Франко виклав у публіцистичних роботах та у приватному листуванні. Основними питаннями були особливості статусу жінки, сімейних відносин і національної гендерної культури в історичному минулому України та суспільно-політичні обґрунтування необхідності гендерної демократії. На думку І. Франка, останнє можливе лише за умов формування соціалістичного суспільства, коли зникне економічна залежність жінки від чоловіка. Свої міркування він спробував реалізувати в особистому житті, але за різних обставин (об'єктивних і суб'єк-